

Seljuk State as they were in the reign of Süleymanşah II. Sultan has given the management of Sis (Kozan) to Leo. Thus the Anatolian–Syrian trade road has been secured as well³⁰. Sultan Keykavus attempted to capture the city of Aleppo in 1218, in order to appoint Emir Efdal who was a subject of the sultan and the leader of Sumeysat belonged to Eyyubi family. However this attempt lasted without any result³¹. Sultan died on January 7, 1220 just before another campaign which he had planned for al-Jazira.

As a result, the conditions in Anatolia which emerged after the collapse of Byzantine State in 1204, helped the Seljuk State of Turkey to strengthen its authority in Anatolia. Since there wasn't a major threat coming from west anymore, the Seljuks had an opportunity to enlarge their territories by a well planned conquest strategy. By conquering two ports on the Black Sea and the Mediterranean they played an important role in the international trade due to importance of Anatolian trade routes. The Byzantine Empire of Trapezunt, the Armenians of Cilicia, some Eyyubid and Artuqid tribes which settled in the eastern part of Anatolia, were depended on the Seljuk State as a result of successful campaigns. Thus, initial fifteen years period following the Fourth Crusade became a period of political stabilization and economical development for the Seljuk State (1205-1220). The reign of Alâaddin Keykubad (1120-1237) was the richest and the most prosperous period for the Seljuk State³². However, the Latin State of Constantinople continued to survive until 1261 on the one hand, on the other hand, the Seljuk State would collapse as a result of domestic disorders and Mongolian domination over Anatolia.

³⁰ İbn Bîbî, I, pp. 189-191.

³¹ Cf. Krş. F. Sümer, "Keykâvus I", *DİA*, 25, p. 353; Koca, pp. 47 ff.

³² For detailed information see, E. Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, THS-Ankara 2003.

SÜRGÜNDE BİR SEYYAH : BRONİSLAV ZALESSKİY VE ESERİ "KAZAK BOZKIRLARINDA HAYAT"

Mualla UYDU YÜCEL*

ÖZET

Bronislav Zaleskiy siyasi düşüncesinden dolayı hapse atılmış ve daha sonra mahkum edilerek 1848 yılında Orenburg'a sürgüne gönderilmiştir. Sürgünde Ukrayna milli mücadelesinin önderlerinden T.Şevçenko ile tanışmış ve onun sayesinde afort resim sanatını öğrenmiştir. Sürgünde bulunduğu yıllarda Kazak bozkırlarında yaşadığı gördüğü her şeyi not etmiş ve Paris'e döndükten sonra "Kazak Bozkırlarında Hayat" adlı eserini çıkarmıştır. Eserinde Kazak Türklerinin kültür hayatları (aile hayatı, evlenme, çadırın nasıl olduğu) detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Eser 19. asır Türk kültür tarihi açısından son derece önemli bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Resim, Kazak Türkleri, Bozkır, Hayat

Bronislav Zaleskiy 1820-1880 yılları arasında yaşamış Polonya asıllı bir seyyahtır¹. Aslında zorunlu bir seyahat dönemi geçirmiştir demek daha doğru olur. Ancak bu dönem ona kendisinden yıllar sonra bile bahsettirecek bir eser yazmasına da vesile olmuştur. Bronislav Zaleskiy'in çocukluk dönemi sıkıntılarla geçmiş ve bu geçiş onda rejime karşı gelişen bir muhalefetin içerisinde yer alma isteği uyandırmıştır. Bu istekle üniversite yıllarında Polonya'da Çarlık Rusya'sına ve rejimine karşı gelişen mücadelenin içerisinde yer almıştır. Nitekim daha 1838 yılında Derpt üniversitesinde öğrenci iken Çarlık Rusya'sına karşı mücadele etmek üzere kurulan gizli bir derneğe üye olmuş, ancak kısa bir süre sonra yakalanarak, Çar'ın emriyle gözetim altında

* Doç. Dr., İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü.

¹ Bronislav Zaleskiy'in biyografisi hakkında çok fazla bir bilgiye sahip değiliz. İnternet sitesinde onun Raczkiewiczze (Polonya)'de 1819'de doğduğu, 20.01.1880'de Menton (Fransa)'da öldüğü şeklinde bir bilgi vardır. <http://cybermuseum.gallery.ca>.

bulundurulmak üzere Çernigov'a gönderilmiştir. Bronislav Zalesskiy'in annesi Yuriya Zalesskaya hem kültürlü ve aydın bir kadın, hem de Çarlık Rusya'sında oldukça fazla bağlantıları olan birisiydi. Önemli mevkilerde bulunan tanıdıklarını araya sokarak oğlunu bu güç durumdan kurtarmayı başarmıştır. Ancak bu kurtuluş Zalesskiy için 1 yıl sürmüş ve yeniden gizli Pera derneğine katıldığı için suçlanıp tutuklanmıştır. Tutukluluk hali devam ederken mensup olduğu derneğe karşı sempati duyan nöbetçi bir subaya suç ortağı olduğu sanılan doktor Rener'e ileilmek üzere "kanla yazılmış mektubunu" vermiştir. Ancak nöbetçi subayın daha sonra bu fikirden vazgeçmesi ve mektubu doktor Rener yerine sorgu hakimine vermesi Zalesskiy'in durumunun kötüleşmesine sebep olmuştur. Zalesskiy 2 yıl cezaevinde kaldıktan sonra askeri mahkeme onun Orenburg kolordusunda asker olarak görev almasına karar vermiştir. Bu karar sıkıntılı ve meşakkatli geçecek olan tam dokuz yılına mal olmuştur. Zalesskiy bu kararı ilk zamanlar büyük bir üzüntü ile karşılamışsa da daha sonraları bu diyarları görmesine vesile olduğu için askeri mahkemeye teşekkür etmiştir. Asıl mesleği ressamlık olan Zalesskiy, 1848 yılının Mart ayında Orenburg'a gelmiş ve hemen resme karşı olan kabiliyeti ile dikkatleri çekmiştir. Bu dikkat kendisine 1849 yılında Aral'da araştırma yapan grubun elde ettiği malzemeleri işleme ve resmetme görevi verilmesini sağlamıştır. Bu sırada Aral'da yaptığı araştırmalardan henüz yeni geri dönmüş olan Taras Şevçenko² ile tanışması onun sürgündeki hayatının tamamen değişmesine sebep olmuştur. Nitekim ikisi arasında çok yakın bir dostluk kurulmuş ve bu dostluk neticesinde

² Ukraynalıların milli kahramanı olan Taras Grigoreviç Şevçenko 1814-1861 yılları arasında yaşamıştır. Ukrayna'nın IX. yüzyıl'daki en büyük şairi ve Ukrayna milli uyanışının en önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilen Şevçenko, Petersburg Sanat Akademisi mezunudur ve eserlerinde genellikle Ukrayna folkloruna ve tarihine dayalı temaları işlemiştir. Ancak 1847 yılında Ukrayna üzerindeki baskıcı Çarlık yönetimini yeren şiirleri yüzünden sürgün ve dolaylı askerlik hizmeti cezasına çaptırılmıştır. Yazı yazması ve resim yapması yasak olmasına rağmen, özellikle sürgün döneminin ilk yıllarında gizlice lirik şiirler yazmaya devam etmiştir. 1857'de serbest bırakılmasından sonra da yazarlık hayatına devam etmiş ve hem millî hem de milletlerarası düzeyde tarihi ve ahlakî meseleleri ele almıştır. Böylece gerek Ukrayna millî mücadelesinde gerekse Ukrayna Dili ve Edebiyatı üzerinde derin izler bırakmıştır. *Sovyetskaya Ensiklopediya*, T. 62, Moskova, 1933, s. 175-185.

Şevçenko ona ofort ressamlık sanatını³ öğretmiştir. Bu sanat sayesinde Zalesskiy 9 yılını geçireceği sürgündeki hayatında gezdiği-gördüğü yerlerin resimlerini çizmiştir. Ayrıca yine bu yerlerin coğrafik özellikleri ile bu bölgede yaşayan halkın örf-adet ve hayat tarzlarını da not etmiştir. Nitekim o, Kazak Bozkırlarına Seyahat adlı eserinin Paris'de yayınlanan albümünde bu kitabın yazılış hikayesini anlatırken bu eserin aslında dostlarının ürünü olduğunu çünkü onların, birbirleriyle mektuplaşmaları sırasında kendisinden orada yaşadığı, gezip-gördüğü yerler ile bu yerlerde yaşayan insanların hayat tarzları hakkında yazmasını istediklerini ve bunun üzerine kısa aralıklarla onlara cevaplar yazdığını ve bu mektupların daha sonraları dostları tarafından "*Kazak Bozkırlarına Seyahat*" adı altında yayımlandığını belirtmektedir. Nitekim bu yayım 1857 yılında Varşova'da Polonyaca (Lehce) basılan "Dünya Kitabı" adlı eserde bulunmaktadır. Yani Zalesskiy'in 1865 yılında çıkardığı ofort albüm ve eserinden çok daha önce 1857'de bu ofort albüm ve mektupları "Dünya Kitabı" adlı külliyatta "Kazak Bozkırlarına Seyahat" adı altında çıkmıştır. Zalesskiy'in adı altında çıkarılan bu eser şu anda Varşova Üniversitesinin kütüphanesinde bulunmaktadır.

Zalesskiy, 1855 yılında sürgünden döndüğünde önce Polonya'ya gitmiş daha sonra da uzun yıllar yaşayacağı Paris'e giderek yerleşmiştir. 1865 yılında

³ Ofort, bir bakır plakamın derişik nitrik asit etkisinde bırakılmasıyla elde edilmesine denilmektedir. Bu baskı şekli kısaca şu şekilde yapılmaktadır : Dikkatle temizlenen ve İspanya beyazıyla yağlanan zemin, içinde özellikle asfalt ve balmumu bulunan bükülgen ve dayanıklı vernikle örtülür. Top biçimindeki vernik, bir tampon yardımıyla ısıtılmış zemin üzerine yayılır, sonra mum alevinde karartılır. Vernik yumuşak hamur kıvamında ise merdaneyle, sıvı halinde ise fırçayla yaydırılır. Sanatçı resmi bu vernik üzerine rahatlıkla çizer, bu işte büyüklü, küçüklü sivri veya yuvarlak çelik kazı kalemleri kullanılır. Çalışırken kazı kaleminin verniği yırtması ve metali meydana çıkarması şarttır. Böylece ortaya çıkan eserin arka yüzü alkollü vernikle tecrit edilir. Gravür kemirici bir madde ile dolu küvete daldırılır ki bu madde genellikle sulandırılmış nitrik asittir. Asit, bakırın açık bulunan yerini kemirmeğe başlar. Çizgileri bir zaman sonra derinleştirir. Bu kemirme asidin niteliğine ve dış ısının yüksekliğine bağlıdır. Soğuk ve nemli ortamda yavaş etkileyen asit, sıcak ortamda etkisini hızla gösterir. Çizgi oyulduka siyahlaşır. İşlemin sonunda gaz, terebentin veya benzinle temizlenen eseri bol miktarda arı su ile yıkamak gerekir. Resim böylece parlak bakır zeminde siyah çizgiler halinde ortaya çıkar. İşte bu baskıya ofort, bu usulü uygulayarak resim yapanların eserlerine de "ressam ofortu" denilir. *Meydan Larousse*, C.V, İstanbul, 1972, s.328.

da “*La Vie Des Steppes Kirghuze*”⁴ orijinal adıyla “*Kazak Bozkırlarında Hayat*” adlı eserini yayınlamıştır. Bu eserde 22 tane ofort resim vardır. Bu resimlerin altına da neyi ifade ettiklerini anlatan kısa açıklamalar koymuştur. Bu şekilde yaparak Avrupalı okuyuculara hem görsel hem de edebi malzeme ile doğudaki insanların nasıl yaşadıklarını gösterip anlatmıştır.

Zalesskiy’in bu eserlerinden başka bir de makalesi bulunmaktadır. Bu makalede Zalesskiy Rusya’nın Orta Asya’yı hakimiyeti altına almasını siyasî açıdan değerlendirmektedir. Bu makale İtalyanca yayınlanan Florentina dergilerinin birinde yayınlanmıştır. Ancak bu makalenin geçen yüzyılda hangi yılda yazıldığı ve hangi sayfaları kapsadığı belli değildir. Bu makale Paris’de yaşayan muhacirler tarafından Polonyaca yazılmış ve üstelik Zalesskiy’a ait resimlerle süslenmiştir. Makalede Akmescit ve Karabutak şehirlerinin kuşatılmalarını tasvir eden resimler ile Aral denizinde bulunan Kos-Aral limanının resmi ve Zalesskiy ile zamandaş iki kazağın da resmi bulunmaktadır.

Bu eseri Kazakistan’daki İlimler Akademisi’nin Kütüphanesinde gördüğümde adı hemen dikkatimi çekti ve bir fotokopisini yaptırıldı. Eser Fransızca orijinalinden Kazakça-Rusça’ya tercüme edilmişti⁵. Ancak eseri Türkiye’ye döndükten sonra okuyabildim ve okuduktan sonra da Türk ilim aleminin bu eserden haberdar olması gerektiğine inandım. Çünkü bu eser XIX. yüzyıl’da eski Türk kültürünün hâlâ yaşatıldığını ve canlı tutulduğunu gösteren en önemli ana kaynaklardan biriydi. Bu yüzden de üzerinde çalışmaya başladım. Önce eserin Fransızca olan orijinalini bulmaya çalıştım. Yoğun bir gayret sarf ettikten sonra arkadaşımız İsmail Mangaltepe’nin de yardımlarıyla Fransa’da bir sahaf da bulmayı başardık. Ancak sahafın çok yüksek bir ücret talep etmesi üzerine maalesef satın alamadık ve tercümemizi Kazakça-Rusça tercümeden yapmak zorunda kaldık. Şu anda da eserin tamamı tarafımızdan Türkçe’ye tercüme edilmiş ve basım aşamasına gelmiştir.

⁴ Erken dönem Rus seyyahları Kazakları ilk önce Kırgız-Kazak (Kaisak) olarak adlandırmışlar ancak XIX. yüzyıldan itibaren sadece Kırgız kelimesini kullanmışlardır. Nitekim Zalesskiy’de bu görüşü aynen devam ettirmiş ve kitabın orijinal adını “Kırgız Bozkırlarında Hayat” olarak koymuştur.

⁵ Bronislav Zalesskiy, *La Vie Des Steppes Kirghuzes, (Jizni Kazahskih Stepey, Kazak Saharasına Sayahat)* / Rusça Terc. F.Steklova-B.Sadıkova; Kazakça Terc. K. Segizbayev/, Almatı, 1991.

Zalesskiy’in bu eseri Türk kültürü ve özellikle de Kazak kültürü açısından son derece önemlidir. Çünkü bu eserde 9 yıl boyunca yaşanan gerçekler genelde tarafsız diyebileceğimiz bir gözlem yapılarak anlatılmıştır. Ancak eseri okurken Zalesskiy’in Türkler ve Türk kültürü hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olmadığı da hemen fark edilmektedir ki bu da doğaldır. Zira, Zalesskiy ne bir tarihçi ne de bir bilim adamıdır, o sadece bir asker ve ressamdır.

Eseri okurken bazı satırlarda verilen bilgileri daha önce nerede okumuştum diye düşünmeye başladım zira, Türk kültür tarihçileri çok iyi bilirler ki bu dönemlere ait ana kaynaklar oldukça azdır. Bu yüzden de ana kaynak niteliğini taşıyan seyahatnameler son derece önemlidirler. Bizim bu coğrafyaya ait XIX. yüzyılda yazılmış ve bir nevi seyahatname diyebileceğimiz bir eser de ünlü Alman Türkolog W. Radloff’a aittir. Onun Sibiry’a dan adlı eserindeki bilgiler ile Zalesskiy’in verdiği bilgiler birbirine çok yakındır. Bilindiği gibi Radloff (1837-1918) 1859 yılında Rusya’nın hizmetine girmiş ve 1871’e kadar Sibiry’a da öğretmen olarak görev yapmıştır. Görev yaptığı bu zaman dilimi boyunca özellikle yaz aylarında çeşitli Türk boylarına ve ülkelerine geziler yaparak onların dillerine ait malzemeleri toplamıştır. Konumuzu teşkil eden Kazak Türklerinin arasına da 1860-63 yılları arasında gitmiştir. Radloff, Sibiry, Moğolistan, Doğu ve Batı Türkistan’a yapmış olduğu seyahatleri anlatan “*Aus Sibirien: Sibiry’a dan*”⁶ adlı eserini 1884’de iki cilt halinde Leipzig’de yayınlamıştır. Bu eserde bu bölgenin dili, tarihi, coğrafyası ve etnografyası detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

Gerçekten de her iki eserde geçen bazı cümleler birbirlerine o kadar çok yakındır ki bu da insanın aklına Kazak Türklerinin ifade edilirlerken ancak bu şekilde ifade edilebilecekleri düşüncesini getirmektedir. Nitekim birbirini tâkip eden yıllarda bu bölgede bulunan Zalesskiy ve Radloff, Kazak Türklerini aynı cümlelerle ifade ederlerken onların ne kadar sağlam bir kültüre sahip olduklarını da göstermişlerdir. Söylediğimizin daha iyi anlaşılabilmesi için bu cümlelerden bazılarını aşağıda vermeye çalışacağız.

⁶ Bu eserdeki Türklerle ilgili kısımlar A.Temir tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Bk. W.Radloff, *Sibiry’a dan Seçmeler*, / Türk.Terc. Ahmet Temir /, KB Yay., İstanbul, 1976.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Kazak Bozkırlarında Hayat adlı esere gelince: Bu eser bozkır hayatının geniş bir panoramasını çizmektedir. Bazen atla ama çoğu zamanda yayan olarak geçilen bu geniş bozkır Zalesskiy'in ruhunda ölünceye kadar unutamayacağı derin izler bırakmıştır. Bilinmeyen bir coğrafya ve bilinmeyen bir halk. Coğrafyanın çok kötü olmasına karşılık obalarını, çadırlarını sonsuz bir misafirperverlik anlayışı içerisinde açan bir Türk halkı : Kazaklar. Evet bu eser Kazak Türk'ünün 19. yüzyıl'ın ikinci yarısında yaşadığı hayat tarzını, örfünü, geleneğini, dini inanışlarını ve milli karakterlerini gözler önüne sermektedir.

Eser toplam 24 ana başlığa ayrılmaktadır. Bizim amacımız burada kitabı tanıtmak değil, içerisindeki bilgileri sizlerle paylaşmaktır. Çünkü Rus hakimiyetini tanımış Kazak Türklerinin büyük bir hızla ilerleyen Ruslaştırma politikasına ve kültür emperyalizmine karşı o yıllarda nasıl bir mücadele verdiklerini göstermesi açısından da bu bilgiler son derece önemlidir. Nitekim Ebul Hayr döneminde Ruslara bağlanan Kazaklar bu tarihten itibaren yoğun bir şekilde Çarlık Rusyası'nın Ruslaştırma politikasına muhatap olmuşlardır⁷.

Yukarıda belirttiğimiz 24 ana başlık ise şunlardır : Kazak Bozkırlarındaki Hayat; Kazak Çadırları; Çadırın İçindeki Hayat; Yiğit Şora Hakkındaki Rivayet; Koğul Hakkındaki Rivayet, Kazak Kadını; Kazakların Kutsal Ağacı; İrgiz Nehri; Kazak Mezarı; Calanaş Gölü; Ayraktı Dağı; Üst-Yurt; Novopetrovsk Buhtası (Küçük Körfezi); Molla-Taş Kayası; Mangışlak Bahçesi;

⁷ XVI. yüzyıl'da Kazak Cüzleri arasında başlayan anlaşmazlık Büyük Cüz'ün, Cungar hakimiyetini kabul etmesine, Orta ve Küçük Cüzlerin ise batıya doğru göç etmelerine sebep olmuştur. Daha sonra Orta ve Küçük Cüz birleşerek aralarında bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre her iki Cüz'ün hanı olarak Ebu'l-Hayr Han seçilmiştir. Ancak bu anlaşma çok kısa sürmüştür ve her iki cüz tekrar kendi başlarına bağımsız hareket etmeye başladıkları gibi, kendi aralarındaki mücadeleye de devam etmişlerdir. XVIII. yüzyıl Rusların Asya'da hızla hakimiyet tesis ettikleri yüzyıldır. Nitekim Küçük Cüz Hanı Ebu'l-Hayr Han 1731'de Rus tabiiyetini kabul etmiştir. Bu tabiiyet anlaşması Ruslara bir çok önemli yerlerde müstahkem mevki kurma imkanı vermiştir. Bundan sonra 1734'de Orta Cüz, 1738'de de Büyük Cüz Rus tabiiyetine geçtiler. Böylece bozkırı Rustaştırma politikası da başlamış oldu. Özellikle Ruslar münbit arazileri Kazakların ellerinden alarak, buralara Rus muhacirleri yerleştirdiler ki bu durum bir çok yerde mahalli ayaklanmaların çıkmasına da sebep olmuştur. Zalesskiy'de eserinde Rusların bir çok yere Rus muhacirlerini yerleştirdiklerinden bahsetmektedir. R.R.Arat, Kazakistan, İA, C.VI, s. 500; Kazak tarihi hakkında daha geniş bilgi için Kazakça bk. A.K.Akışev, M.H.Asılbekov, K.M.Baypakov, J.K.Kasımbayev, M.K.Kozıbayev, T.A.Mansurov, K.H.Nurpeyisov, K.A.Pişulina, Yu.İ.Romanov, *Kazakistan Tarihi (Oçerker)*, Almatı, 1994.

Mangışlak'taki Dere; Hanfa- Baba; Apazir Deresi; Agaspeyar Mezarlığı; Şir-Kale; Kazak Evliyasının Mezarı; Kereste Dağları; Ak-Tav Dağları (Dağ zinciri); Dolu Apa Mezarlığı.

Eserin başlıklarından da anlaşıldığı üzere kitabı verdiği bilgilere göre iki bölüme ayırabiliriz. Bir bölümünde etnografik bilgiler verilirken diğer bölümde coğrafik bilgiler üzerinde durulmaktadır.

Zalesskiy Aralık 1864'de eserinin Paris'de yayınlanan önsözünde kendi cümleleri ile eserini şöyle ifade etmektedir: "*Okuyuculara sunduğum bu satırlar ne tarihi bir araştırma ne etnografya çalışması ne de bir turist için yazılmış kılavuz kitabıdır. Bu ülkede siyasi nedenlerden dolayı tam dokuz uzun yılım geçti. Bu ucu bucağı gözükmeyen bozkırın bir başından diğer başına kadar bazen yaya bazen de atlı olarak gittim. Resim çizmek benim için sıradan boş vakit geçirmek için yapılan bir uğraş değildir, tam tersine kalemlerime aldığım anlar benim için en kıymetli anlardı. Yine bu anlar benim için kaygılarımı gideren ve unutturan anlardı. Tabiatla yek vücud gibi olurduk. Tabiat benim için bir öğretmendi. Bir yerde birkaç günden fazla kaldığımda bozkırın her tarafını, gözümün alabildiği her şeyi hatta yalnız yaşayan kayalıkların dahi güzelliklerini ayrı ayrı görürdüm. Bozkırın çocuklarına hayatlarının tarafsız bir şahidi olarak her yönden bakabildim. Onların ağızından hayallerinin sermayesi olan bazı masallarını dinledim. Bu eserimde, sizlere dikkatimi çeken meseleler ile toplayıp yazdığım rivayetlerin bir kısmını sunuyorum. Bu şekilde yapılan bir çalışmanın okuyucuların ilgisini çektiğini ve onlar için bir yenilik olduğunu düşünüyorum. Ayrıca bildiğim kadarıyla Avrupalıların hiç birisi bu ülkenin güzelliği ile tanışmamıştır ve bu manzarayı da çizmemiştir. Kitabımdaki bütün bilgiler gerçek hayattan kesilip alınmış gibidir. Çizdiğim resimler ve yazılarım hayal ürünü değildir çünkü gerçekleri yazmaya çok büyük önem verdim. Onun içindir ki verdiğim bilgilerimde hatta çizgilerimde bazı noksanlıklar olabilir ama onlar gerçektir ve bir hayatın ispatı olduklarına hiçbir şüphe yoktur".*

Zalesskiy, Kazak bozkırlarında yaşanan hayatı anlatırken önce bu coğrafyanın sınırlarını çizer ve bozkırdaki hayatın zorluğunun yanı sıra doğanın güzelliğinden de bahseder. Bozkıra yapılacak bir seyahatte elbette en önemli rolü rehber oynar. Bu yüzden önce rehberin nasıl olması gerektiğine değinir.

«Rehberler bozkırın sırtını çok iyi bilirler ve geceleri yıldızlara bakarak yönlerini tayin ederler. Genellikle iki tane rehber olur. Bozkırı bilmek her Kazak çocuğunun ezbere bilmesi gereken bozkır elifbasının ilk başlangıcıdır. Nitekim Radloff'da rehber yani kılavuzların özellikleri üzerinde durarak, özellikle uzaktan görme ve iyi iz tâkip edebilme kabiliyetlerine hayran olduğunu belirtmektedir⁸. Rehberler kalınacak yolu ararlarken yolcuları bu sırada tabiatla tanışır. Zalesskiy doğanın yaşadığı dört mevsim değişimi çok şairane sözlerle şöyle anlatır: Tabiatın gündelik ve bayramlık olmak üzere kıyafetleri vardır. Ama en güzeli ilkbahardır. İlkbaharda bozkırın hemen hemen her yeri kısa kalın otlarla örtülür. Sarı laleler yerde yıldızlar gibi parlarlar. Sürülerin ise karınları şiştiğinden sahiplerinin göz zevklerini doyurur. Kuş sürüleri nehir ve göllerin üzerlerini kapatırlar. Hepside yeni bir hayata başlarlar. Yazın ise tam tersine güneş sıcaklığı otları yakar. Bütün canlılar bir damla suya muhtaç kalırlar. Sonbahar ise burada çok sakin, yumuşak ve bulutsuz geçer. Bazen de nehir ve ırmakların kenarları yeşil renge boyanır ve sert kış öncesi insanlığa güzel günler sunar. Buraların kışı çok sert karı da kalın olur. Rüzgâr düz arazide düzensiz ve engelsiz olarak vahşice eser. Hazar denizinin güzelliği bazen boya ile boyanamayacak, kalem ile çizilemeyecek bir güzellik de olur.

Bozkırlı için korkması gereken iki fırtına vardır: Kum ve Kar. Kum fırtınası aniden yükselir ve açık hava olmasına rağmen her tarafı bir karanlık kaplar. İnsana nefesini tutturur ve nerdeyse şuurunu kaybetmesine yol açar. Orta Asya'nın tüm kumunu toplayan bu fırtınaya karşı gelebilecek hiçbir güç yoktur. Kum fırtınası yaklaştığında bunu hisseden develer rüzgâra karşı yatarak bağırırlar, atlar korkudan başlarını yere eğerek birbirlerini sıkıştırırlar, insanlarda göğüslerinin üzerine yatarlar. Fırtına kumu döndürerek götürür. Kum fırtınası tehlikelidir. Ama bundan da daha tehlikeli olan kar fırtınasıdır. Yaz ayındaki fırtına çabucak her yeri dağıtarak geçer ama kış fırtınası birkaç gün eser. Fırtınaya yakalanan yolcu fırtınaya karşılık veremediğinden kar altında fırtınanın dinmesini bekler».

Zalesskiy Mangışlak üzerinde hassaten durur: «Mangışlak, Hazar denizinin doğusunda yer alır ve kendine has hoş gözüken fantastik dağları vardır. Ama bitki yönünden fakirdir. Havası çok açıktır. Bozkırın kendine özgü

bitkileri de vardır. Özellikle tohumundan çorba yapılan *kumarşık* bunlardan biridir. Çöl bitkilerinin hayatları enteresandır. Onlar yer yüzüne azıcık çıkarlar ve bundan sonra damarlarıyla topraktan beslenmeye başlarlar. Rüzgârla mücadele ederek hayatlarına devam ederler. Onun içinde otların kökleri çok derinde ve sağlam olur. Bitkinin yer yüzüne çıkan kısmından altta kalan kısmı daha kalındır. Bozkır tuzu da içine sindirmiştir ve bu yere "Tuzlu Yer" ismini verirler. Bu yer o kadar çok tuzlanmıştır ki güneş ışınlarıyla bile parlar. İki çeşit tuzlu yer vardır. Biri serttir. Üzerinden kervan geçse bile iz kalmaz. Diğeri ise dümdüz yatıyormuş gibi görünür ancak bu sahte bir görüntüdür. Üzerinde yürümek mümkün değildir. Böyle yerlerde hiçbir bitki dalı boy kaldıramaz. Buz gibi parlayarak yatışı bile bozkırın güzelliğini bozar.

Bozkırın kendine has bitki ve hayvanat dünyası var. İlk önce süpürge çeşidinin on beş çeşidini, bademi, yabancı zehirli sarımsak ve soğan gibi hoş kokuluları, hayvanları çabuk semirten otların çok çeşidini saymak mümkündür. Kazaklar onların her birine bir isim verirler. Hele bozkır aksakallarının her biri birer botanikçidir diyebiliriz. Bozkırın her yerindeki bitki türü kendine has özellik taşır. Odun olarak kullanılan *saksaul* ile *kökpette*'nin yanı sıra, Hazar'ın kenarında dut ağaçları ve Sırderya kenarında da parlak kabuklu, sivri dikenli, güzel gümüş yapraklı iğde ağaçları boldur.

Hayvanlar aleminden konuşursak; *kulan* diye isim verilen yabancı eşeklerden ve yolcuların yolunu kesip toplu halde koşan binlerce geyiklerden başlayabiliriz. Bazen kanguruya benzeyen küçük bir hayvanın zıplayıp kaçtığını görünürken, bazen de tilkileri ve kurbanını izleyen kurtlara da rastlarırsınız. Bizdekilerden iki misli olan kara torgayların sesleri ölü bozkırı canlandırır. Sırderya ve Aral'ın arasındaki kamışlıklar kaplanların en güzel türü olan "kral kaplan"ın ve yaban tavuklarının mekânıdır. Bu bozkırda bilhassa yılanlar ve kertenkeleler, sarı kara renkte akrepler ve ininin ağzına tuzak kuran örümcek gibi böceklerde çoktur. Ama çölün gerçek kralı devedir. Kazaklarda devenin çok önemli bir yeri vardır. Buralara gelip giden yolcuların çoğu devenin uzun uzun bağırmasını hiçbir zaman unutamaz. Kazaklar ihtiyaçtan fazla deve yetiştirirler ve kervanlara katarlar. Her köyde, her durakta, geceleri rüzgar esen taraftan develerin garip sesleri duyulur. Buda bozkırın yegâne ahenkli müziğidir.

⁸ Radloff'da, Zalesskiy'in rehberler hakkında verdiği bilgilere aynen katılmaktadır. A.g.e., s.189-190.

Göçebe Kazaklar kendilerini “*Kaysak*” yani “*özgür adam*” olarak isimlendirirler. Bu Kazaklar Orta Asya'nın değişik kavimlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuşlardır ama gerçek Moğol değillerdir. Buna karşılık tatarca konuşurlar. Onlar arasında Moğollara benzeyen bazı özellikler görüldüğü için daha sonraları onlara Moğol denilmiştir».

Zalesskiy Kazakların fiziki özelliklerini şöyle anlatmaktadır: «Kazaklar normalde güçlü ve dayanıklıdır. Kartal burunlu, uzun ve yuvarlak yüzlü, çekik gözlü, seyrek bıyık ve sakallıdır. Alınları da gerçek Moğollarınki gibidir. Onların sadece dikkatliliklerini ve çabuk kavrama yeteneklerini değil, bazılarının hayat tarzlarından kaynaklanan saf ve iyi kalpli olduğunu da belirtmemiz lazım. Kazaklar bazen çocuk gibi saf bazen de inanılmayacak derecede rahat, dertsiz –tasasız gözüktürler. Her şeyi bilmeye çalışırlar ama yavaşlırlar. Onlar bozkır hayatına o şekilde bağlanmışlardır ki başka yerlerde yaşayamaz hale gelmişlerdir; özellikle duvarlar arasında hiç yaşayamazlar.

Radloff ise Kazakların çehrelerinin çoğunlukla Moğol izleri taşıdığını yani onlara benzediğini söyleyerek, onların sakallarının sık olduğunu belirtmektedir⁹.

Diğer bütün Türk kavimlerinde olduğu gibi at Kazakların hayatında da vazgeçilmez bir hayvandır. Nitekim Zalesskiy, Kazakların at üzerinde bıkmadan usanmadan çok uzaklara seyahat edebildiklerini, kendilerini ancak atlarıyla birlikte iyi hissedebildiklerini belirterek, hayatlarının büyük bir parçası olan atsız yaşayamayacaklarını söylemektedir. Radloff'da bu konuda Zalesskiy'e aynen katılarak şöyle demektedir: «Her usta binici halk gibi Kazaklar'da yayan yürürken hantal ve beceriksiz davranırlar. Ancak at üzerinde çevik, oynak ve dayanıklıdır»¹⁰.

Zalesskiy'de Cengiz'i Kazak dolayısı ile Türk görmekte ve “Kazaklar Cengizhan'dan beri devam eden savaşçı özelliklerini çoktan kaybetmişlerdir.” demektedir¹¹.

⁹ Radloff, *a.g.e.*, s.187.

¹⁰ *A.g.e.*, s.189.

¹¹ Eserin yazıldığı XIX. yüzyılda Fransız ve Rus tarihçilerinin çoğu Moğolları Türk kabul ettiklerinden Zalesskiy'de bu hataya düşmekten kendini alamamıştır. Ancak şunu da belirtelim ki Kazakistan'da bulunduğumuz süre içerisinde köylerde yaşayan Kazakların Cengiz Hanı kendi ataları olarak kabul ettiklerini ve çocuklarına onun ismini verdiklerini gördük. Belki de Zalesskiy seyahati esnasında karşılaştığı Kazaklardan bu bilgiyi almış ve doğruluğuna bile bakmadan kullanmıştır.

Ona göre Kazakların dini inançları çok zayıftır. Komşuları olan Buhara, Hive ve Orenburg Tatarları sayesinde Kuran ideolojisiyle tanışmışlardır. Her zaman Tek Tanrı'ya inanan Kazaklar İslam'ın emrettiği ibadetleri yapmamışlar, cami ve mescit inşa etmemişlerdir. İmamları da yoktur. Ayrıca peygamber'in kabrini ziyaret etmezler ve hacca da gitmezler. Kısacası Kazaklar hiçbir zaman fanatik Muhammedî olmamışlardır.

Göçebe hayatı yaşayan ve hayvancılıkla meşgul olan Kazakları Rus hükümeti yerleşik hayata geçirmek için Ural ve İlyaka nehirlerinin kenarlarına yerleştirmiş, ancak yerleşik hayata karşı gönüllü olmayan Kazaklar bu toprakların verimli olmasına rağmen büyük at ve koyun sürülerinin bozkırda daha iyi yetiştirdiklerini düşündüklerinden yerleşik hayata alışmamışlardır. Çünkü hiçbir sebep göstermeden bozkırı kendilerine göre daima deniz olarak görmüşlerdir.

Radloff'da, «Kazakların hakiki bir göçebe halk olduklarını, ancak göçebeliliğin geniş bozkırda plânsız bir dolaşma olarak düşünülmemesi gerektiğini» söylemektedir¹².

Zalesskiy deveyi çölün gerçek gemisine benzetmekte ve Kazakların devenin sırtına oturup, yıldızlara bakarak yönlerini tayin ettiklerini söylemektedir.

Bilindiği gibi Kazaklar büyük, orta ve küçük cüz olmak üzere üç büyük ordaya ayrılırlar. Zalesskiy'de buna değinerek bu ordaların yaşadıkları bölgelerin sınırlarını çizmektedir. Büyük Orda veya Altın orda olarak isimlendirilen grup içlerinden en zenginidir. Volga ve Ural nehirleri arasında göçebe olarak yaşarlar. Orta Orda Güney Sibirya'nın düzlüklerine hakimdir. Bazı bölgelerinde ise Küçük Orda'nın kalıntılarına rastlanır¹³.

¹² Radloff, *a.g.e.*, s. 191.

¹³ Zalesskiy burada Üç Orda derken Üç Cüzü kastetmektedir. Çünkü Kazakların kendileri “Cüz” kelimesini kullanırlarken, Kazak olmayanlar bunun yerine “Orda” kelimesini kullanmaktadırlar. Cüzlerin coğrafi olarak dağılımlarının başlangıcı XV-XVI. asırlara kadar dayanmaktadır. Kazak nüfusunun hızla artması, toprak ve otlak ihtiyacını arttırmış ve bu durum geniş bir coğrafya'ya sahip olmalarına sebep olmuştur. Neticede bu geniş toprakların idarî baskısının hafifletilmesi gerekmiş ve Kazaklar'da üç “Cüz”e (Küçük, Orta, Büyük) ayrılarak bu meseleyi halletmişlerdir. Bu cüzlerin sınırları XV-XVI. yüzyıllardan itibaren şöyledir: Büyük Cüz: Günümüzdeki Semiriçye'ye; Orta Cüz: Bugünkü Kazakistan'ın kuzey, doğu ve orta kısımlarına; Küçük Cüz ise yine bugünkü Kazakistan'ın batı kısımlarına sahiptir.

Göçebe hayatın ayrılmaz bir parçası da çadırıdır. Zaleskiy ünü artık dünyaya yayılan Kazak çadırlarını ve çadırdaki hayatı şöyle anlatmaktadır: «Hayvancılıkla uğraşan göçebe Kazaklar bu şartlarda kendilerini soğuktan ve sıcaktan koruyacak ve de kolay taşınabilecek bir eve ihtiyaç duyarlar ki bu ihtiyaçlarını da en güzel şekilde uzun değneklerini yere gömerek, etrafını kalın deve derisinden yapılmış keçelerle kapattıkları çadırlarla karşılarlar. Bu çadırlar rüzgâra karşı çok dayanıklıdır ve yağmurdan sonra da hemen kururlar. Çadırın yukarıdaki delik kışın ısınma ve yemek için yakılan ocaktaki dumanın çıkmasını sağlar. Ancak bu delik yazın güneş ışınlarının içeri girmesine engel olamadığı için çadırın sıcak olmasına sebep olur. Kazaklar bu meseleyi deliğin üzerini kalınca bezle örterek halletmişlerdir. Böylece çadırın içi serin olur. Bir yerden başka bir yere göç esnasında ise değnekler, çadırın üst kısmı ve keçeler ayrı ayrı toplanarak devenin sırtına yüklenir.

Çadırın büyüklüğü sahibinin ekonomik durumunu gösterir. Bazen genişliği 20 metre olan çadırlar görülür ki bu tür çadırlara ancak çok zengin Kazaklarda rastlanır. En güzel Kazak çadırının şekli ise şöyledir: Çadırın etrafını tamamen kaplayan beyaz keçenin üzerinde halı bulunur, duvara ise silah ve diğer ev eşyaları asılır. Böyle çadırlar ancak sultanlarda veya çok zengin Kazaklarda bulunur ve bu tür çadırlara Kazaklar “*Beyaz kemik*” derler. Bu çadır sahibini diğerlerinden ayırır. Bu kadar zengin olanlar hanımlarına da ayrı çadır kurarlar. Ama Kazakların çoğu sarı-kül renkli, deve derisinden yapılmış normal keçeli, dumandan kararmış, askısız, desteksiz ve tüm âilenin bir arada yaşadığı çadırlarda yaşarlar. Sultanın değnekleri çok uzun ve keçeleri çok ağır olan çadırını taşımak için birkaç deve gerekir. Normal bir Kazak çadırını taşımak için ise sadece bir deve yeterlidir. Kendilerine çadır kuramayacak kadar fakir olanlar ise “*jalım-uy (yalın, sade, ev)*” dedikleri çok küçük, birkaç değnekten oluşan, üst tarafı küçük değneklerle birleştirilmiş ve küçük keçe parçalarıyla kaplanmış çadırcıklarda yaşarlar. Daha fakir olan Kazaklar ise yazın açık havada yatarlar, kışın ise zenginlerin mekanlarına iş aramaya giderler. Bu durumda olan Kazaklara “*Baykuş*” denir ki, onlara düşük gözle bakarlar ve itibar etmezler.

İlkbahar ve yazın havası bellidir. Bu mevsimlerde hayat çadırda fazla geçmez. O yüzden de bu dönemlerde çadırlar daha çok gece haşerelerden

korunmak, dinlenmek ve eşya deposu amacıyla kullanılır. Kışın ise tam tersi, tüm hayat bu çadıra kilitlenir. Kadınlar mutfığa bakarlar, sadece çocuklar oraya buraya koşuştururlar. Onların çoğunun kafası sifıra tıraş edilmiş, karınları da süttten şişmiş bir vaziyettedir. Çünkü çocukların besinleri süttür. Genellikle esmer yüzlüdürler, âilenin en küçük çocuğunun kafasında bir tutam saç bırakırlar. Sürüler bu vakitte uzakta olurlar ama Kazaklar yinede her ihtimale karşı yakınlarda bir iki tane atı el altında tutarlar. Az ötede develer dinlenirken, çadırın yanı başında çobanların vazgeçilmez dostu çoban köpekleri bulunur. Akşama yakın, gün batımında ise manzara değişir; her taraftan hayvan sürüleri gelir. Ağır koyun sürüleri, at sürüleri, azar azar büyük baş hayvan sürüleri ve nihayet deve sürüleri. Bu sırada etrafta rengarenk bir görüntü oluşur.

Göç edileceği zaman Aksakal¹⁴ isimli köy ihtiyarı ata binerek uygun otlak yeri aramaya çıkar. Bu arayış birkaç gün sürer. İhtiyar geri döndükten sonra köyün erkekleri aralarında müzakere ederek tartışırlar. Aralarındaki münasebetten ve bilhassa da yaşlılar bozkırı çok iyi bildiklerinden tercih çok çabuk yapılır. Taşınan Kazaklar sanki büyük bir törene gidiyorlarmış gibi bayramlık elbiselerini giyerler. Göçün başını köy ihtiyarı çeker, peşinden atına binmiş ve kırmızı atlas giyinmiş hanımı gelir. Arkadakilerden bazıları ata, bazıları da deveye binerler. Eşyalar genellikle dayanıklı hayvanlara yüklenir ve heybelerin gözünden çocukların kafaları gözüktür. İçine ev eşyası ve başka değerli eşyalar koyulan sandıklar develere veya atlara yüklenir. Çöl koyunlarının uzun ayaklı ve güçlü olanlarına da çok hafif eşyalar yüklenir. Fakirler ve baykuşlar sürülerin peşinden yaya olarak yürürler, köpeklerde bunlara eşlik ederler. Hepsi coşkulu ve sevinçli olur, yüzlerinde de bir bayram havası eser. Belirlenen yere geldiklerinde kılavuz her çadıra dikilecek yerini gösterir. Develer çökertilir ve eşyalar indirilir. Hemen çadırlar kurulur ve birkaç saat sonra bu uzun yolculuktan hiçbir iz kalmaz. Burada hayat kendi akışı içerisinde akıp giderken, el değmemiş bu topraklar burada yaşayanların daha yeni olduğunu gösterir. Onların terk ettikleri yerde ise hiçbir şey kalmaz. Zamanın geçmesi ile oralarda otlar yeşerir ve at toynaklarını da rüzgâr siler».

Radloff da bu bilgilerin bir kısmını verdikten sonra göç edilecek yerin özelliklerini şöyle sıralamaktadır: «Kışlak için seçilen yer hayvanları kışın

¹⁴ Ayrı kabile veya boyların başında bulunan ihtiyarlara verilen isimdir.

sertliğinden korumalı, ormanlık veya derin bir vadi olmalı bol su ve odun bulunmalı, mümkün olduğunca az kar alan bir yer olmalıdır. Yaylak için ise göl ve akarsu gibi bol sulu açık ve düz sahalar tercih edilirdi»¹⁵.

Kazakların en sevdiği içecek at sütünden yapılmış kıymadır. Her âilede at derisinden yapılmış “*saba*” isimli tulum bulunur ve bu tulum küçük taburelerin üzerine kapı çıkışına yerleştirilir. Zenginlerin tulumları özel nakışlı olur. Bir tulumun içine taze at sütü konur ve kısa bir süre karıştırılır. Bu az karışımla süt ekşimeye başlar ve birkaç gün sonra ekşi süt kendi kendine mayalanarak kıymız haline gelir. Hazırlanan kıymız tüm bahar boyunca bekletilir. Kıymız hem içki hem de besin maddesi olarak görülür. Ayrıca verem hastalığına da iyi gelir. Kazakların arasında şöyle bir anlayış vardır: “bozkır havasında ekmezsiz et yiyerek çok hareket edenin hastalığı güce dönüşür, hatta tam gücüne kavuşarak eski sıhhatine geri döner”. Diğer içecek türü ise ayrandır. Ama o kıymız kadar rağbet görmez ve kıymız olmayan yerlerde içilir. Kazak mutfağı hiç iyi değildir. Göçebelerin esas besinleri süt ürünleridir, ekmeği tanımazlar bile. Bütün yiyecekleri, evleri, elbiseleri hatta kendileri dahi süt kokar. Mangışlak’ta ve Sırderya’nın kenarında yaşayan Kazaklar mısır ekmeğinden yapılmış, kendilerine has yufka yerler. Unu daima et yemeklerinde kullanırlar. At eti çok pahalı olduğu için koyun eti yiyeceklerinin çoğunluğunu oluşturur. Kazaklar koyunun anatomisini mükemmel bilirler. Büyük tüylü derisini ustalıklı soyarak, parçalara ayırırlar. Koyun eti parçalanarak üzerine bir nevi turşu dökülür. Biri etleri kaynatır, diğeri kavurur diğeri de ateşte pişirir. Ama burada en çok yapılan yemek “*beşparmak*”tır. Yemeğe bu ismin verilmesi elle yendiği içindir.¹⁶

Ev aletleri ise saba, deri kova-tarsık, demir kazan, bıçaklıklar ile Avrupa tarzı olmayan metal ibrikler ve kıymız içilen kaselerdir.

Kazaklar at binmede elbiseleri hafif, belleri dar giyimli olanı tercih ederler. İç giysileri ile *Pşak*” dedikleri çanta ve elbiseler için dolap görevini yapan sandıkları vardır.

¹⁵ Radloff, a.g.e., s.192-193.

¹⁶ Beşparmak bugün de Kazakların en çok yaptığı yemektir. Özellikle gelen misafire sunulan yemekler arasında birinci sırada gelir. Yemek, açılmış hamur veya yufkanın üzerine haşlanmış koyun, inek veya at etinin parçalanarak konulması ile yapılır ve yenirken de hamurdan bir parça alınarak içine et konur ve o şekilde yenir.

Kazaklar, kumaşlarını genellikle Buhara’dan getirirler. Bu kumaşların ipekten ve kalın olan çeşitli renklerdeki cinsinden cüppeler yaparlar. Atlas elbiselere çok değer verirler. Hele kırmızı atlaslar altın zer işlemeli elbiseler kadar değerlidir. Rus hükümeti genellikle onlara atlas işlemeli kumaşları hediye olarak gönderir. Evlerinde ve köylerinde ise sade kumaştan yapılmış cüppe giyerler. Sıcak zamanlarda ise kafalarına koyun derisinden yapılmış kalpak giyerler. *Kalpak* veya *Malahay* Kazakların geleneksel giysilerinin bir parçasıdır. Malahay, baharda koyun derisinden yapılır. Çok yumuşak olmasından dolayı yastık olarak da kullanılır. Malahay’ın altına ise küçük takke giyerler ve bunu “*tubetyka*” diye isimlendirirler. Bu takke giyildiği zaman saçların sıfıra vurulmuş olması gerekir. Ayrıca bu takkeyi Buhara’dan getirirler.

Sultanlarında ve zenginlerinde Avrupalılardaki gibi ev eşyaları bulunur. Meselâ semaver ve çay tepsisi gibi. Çadırın en büyük eşyası ise her yeri kaplayan halıdır. Fakirler çadırlarına deve derisinden yapılmış kül renkli keçe sererler. Zenginlerin keçeleri ise beyaz püsküllü ve güllü olur. At sürüsü olan zenginler ise Buhara ve Hive halısını sererler.

Kazaklar silaha çok düşkündürler. Bir yere gittikleri zaman yanlarına “*nayza*” isimli uzun mızrak alırlar. Bu mızrak fazla sivri olmamasına rağmen düşmanı parçalamaya yeter. Bellerinde hançer, omuzlarında ok, yay taşırlar. Aralarında şimdi tabanca taşımaya başlayanlar bile var. Ama yanlarında daima *multuk* dedikleri çok ağır ve uzun olan fitilli silahları bulundurlar. Yanlarında devamlı hafif ve nişan almalarında yardımcı olan kazık taşırlar. Bu tüfeklerin hepsi Orta Asya’da imal edilir ve işten çok gösterişe yarar. Doğuluların sabırla, özen göstererek yaptıkları hançer ve çelik bıçakları da çok güzeldir. Evde ve yürüyüşte Kazaklar için gerçek silah kamçıdır. Deriden yapılır ve uzunluğu birkaç metreyi bulur. Böyle kamçılar onların hayatlarında sanki silah gibidir.

Çadırın içindeki hayata gelince: Kazaklar misafirperverdir. Misafir ağırlamaktan hoşlanırlar ve onu yedirip içirmeden bırakmazlar. Böyle bir fırsatı kaçırmak istemezler. Ev sahibini ve onun çok değerli misafirini evin içinde şeref yeri olarak kabul edilen kapı girişinin karşısında oturturlar. Diğerleri ise onun etrafında halka şeklinde otururlar, sadece ocağın başında hizmet eden ayakta kalır. Herkes bağdaş kurarak oturur ki bu doğu usulü bir oturma şeklidir. Çadıra gelen herkes ilk önce kapı önündeki sabaya dokunur, sonra ev sahibine

selam verir, gösterilen yerde elini yıkar ve sonra da halkaya katılır. Kadınlar kıymız dolu kaseyi sırasıyla halkadakilere verirler.

Zalesskiy Eset Kotibarov adındaki zengin bir kazağın evinde kaldığı süre içerisinde kendilerine karşı gösterilen misafirperverlikten uzun uzun bahsetmektedir. Kendilerine ikram edilen yemekler arasında özellikle beşparmak, pilav, koyun etli üzümlü pilav ve kıymızı saymaktadır.

Kazaklar, cenaze, düğün, doğum ve dini bayramlarda bir araya toplanırlar ve özellikle doğum ve düğünlerde toylar düzenlerler.

Zalesskiy bozkırda azda olsa falcılar ile büyücülerin olduğunu ve hastaları iyi ettiğine inanılan tabiplerin oldukça fazla saygı gördüklerini belirtmektedir ki bilindiği üzere bu tabipler eski Türklerde gelecekte haberler veren, hastaları iyi ettiğine inanılan *kamlar*'dan yani din adamlarından¹⁷ başkası değildir.

“Bozkırdaki Kazakların manevi güç kaynağı *ertekleri*, yani masalları, rivayetleridir” diyen Zalesskiy, bundan sonra bozkırda anlattığı masal ve rivayetlerle tanınan Murzakey'den bahsederek ondan duyduğu çocuğu olmayan iki Kazağın başından geçen hadiseleri anlatan rivayetleri aktarmaktadır.

Zalesskiy'in verdiği en değerli bilgiler hiç şüphesiz Kazak kadınları hakkındakilerdir. Bu bilgileri özetleyerek verirsek şöyledir: Kazaklar diğer Müslümanlar gibi kadınlarını içeriye kapatmaz, diğer erkeklerden kıskanmaz onları tamamen serbest bırakırlar. Kazak kadının hayatı kocasına bağlıdır. Kadın onun için bir mal gibidir ve bütün işler kadından sorulur. Erkekler sadece atla etrafi dolaşırlar, aralarında sohbet ederler veya yatarlar. Kadınlar ise çadır hayatını idâre ederler, at ve koyun sağarlar, yemek pişirirler, iplik eğirirler, evin düzenini sağlarlar ve kocalarına hizmet ederler. Kadın, bu göçebe hayatın tek hareketli insanıdır. Kocanın hanımını boşamak için üç defa “Talak” demesi yeterlidir. Nitekim boşanma bozkırda sıkça görülür. Eğer kadın eşlik görevini

¹⁷ Eski Türk din adamlarına umumiyet kam deniliyordu ki ilk defa Avrupa Hunlarında bu kelimenin varlığına rastlanmıştır. İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1997, s. 301, 314.

ihlal ederek ona ihanet ederse para cezası verilir¹⁸. Duyduğuma göre eskiden çok ağır şekilde cezalandırılırlarmış. Bıçaklayarak öldürmek de bu cezaların en hafifi imiş.

Kazak kızları genç iken güzel ve çekici olurlar. Siyah gözleri ile ateşli bakışları, karganın kanatları gibi ince ve uzun örülmüş siyah saçları, bembeyaz parlak dişleri, taze ve canlı yüzleri vardır. Gözleri çekik ve ince olmasına rağmen her hareketleri ve yürüyüşleri güzelliklerine güzellik katar. Evlenmeden önce kızlar içlerine uzun ve geniş gömlek, üzerine de cepken türü bir şey giyerler. Onlar her çeşit takıyı severler. Kenarları işlemeli altın ve gümüş paraları saçlarına takarlar. Kollarına geniş ve gösterişli bilezik takarlar. Deri işlemeli ayakkabıları ise hemen hemen erkeklerinki ile aynıdır¹⁹.

Kadınlar evlendikleri zaman başlarına büyük beyaz örtü örterler²⁰. Başlarının ve yüzlerinin büyük bir bölümünü kapatırlar. Başlarındaki örtüler onları güzel göstermez. Elbiseleri de artık genç kızlarınkı gibi değildir. Erkekler gibi geniş cüppe giyerler. Bu cüppeler de onları kilolu gösterir. Onları erkeklerden ayıran tek şey başlarındaki beyaz örtüdür. İşlerinin ağır ve sürekli olması çok çabuk ihtiyarlamalarına ve güzelliklerini çabuk kaybetmelerine sebep olur.

Kazaklar genellikle genç hanımla evlenirler. Onun için genç kızlar fazla bekâr kalmazlar. Hanımı ihtiyarlamaya başlayan bir Kazak önce ikinci hanımı, daha sonra da üçüncü hanımı alır. Zenginler daha çok hanımla evlenirler. Genellikle hepsi bir çadırdaki yaşar, akşam olduğunda hanımın sayısı kadar bir perdeyle kapatılan küçük bölmeler yaparlar.

Evin içinde bir hanımın sözü geçer ve diğerleri tartışmasız bir şekilde ona itaat ederler. Bu hakka sahip olan da genellikle en büyük hanımdır. Ancak bazen küçük ve güzel hanımın bu hakkı gasp ettiği de görülür. Aile taşındığı zaman esas hanım atla sürünün önünden giderken, diğer hanımlar devedeki

¹⁸ Zalesskiy burada ihanet ile zinayı kastetmemektedir. Nitekim kendisi ihanete şöyle bir misal vermektedir : Bir Kazak hanımının başka bir erkeğin atını tutarak ona hizmet ettiğini görürse onu ölünceye kadar kızgın demirle dağlardı.

¹⁹ Radloff'da Kazak genç kızlarınının 16-25 arasında oldukça hoş ve güzel olduklarını söylemektedir. A.g.e., s.188.

²⁰ Zalesskiy burada başörtüsünü kastetmektedir.

kocalarının başında sürekli nöbet tutarlar. Sevilmeyen bir kadın aşağılandığının göstergesi olarak yaya yürütülür.

Buraların genç kızları güzellikleri ve naziklikleri ile erkekleri kendilerine bağlarlar. Kazaklarda bir kız ne kadar çok dikkat çekerse o kadar iyidir. Çünkü kızın anne babası için çok büyük bir hazinedir. Eğer bir Kazak evlenmek isterse *kalım* (başlık parası) vermek zorundadır. Kalım, bir genç kızın onlarca, yüzlerce koyun, at bazen de deveyle biçilen değeridir. İki aile biçilen değerde anlaşır ve erkek tarafı kalımın yarısını ödedikten sonra ancak kız ve ailesiyle görüşme ve onlara gelme hakkını kazanır. Gençler için ufak bir çadır veya "*jalım üy*" dedikleri küçük bir ev kurulur. Ancak damat bu eve gün batmadan önce giremez, güneş doğduktan sonra da kalamaz. Bu zamanın dışında onu orada yakalarlarsa köyün gençleri tarafından bir güzel dövülür. Düğün, kalım tamamen ödedikten sonra yapılır ve damat gelini köyün veya evin büyüğünden izin aldıktan sonra köyüne götürür²¹.

Kazaklarda kızlar ailelerinin isteği ile evlendikleri gibi kendi seçtikleri ile de evlenirler. Meselâ adetlerinden biri de kız ile erkek arasında yapılan kızın kaçıp erkeğin kovaladığı adettir. Erkek kızı arkadan kovalar, gömleğinden yakalayıp atını durdurur, daha sonra kamçı ve okla yarışırlar. Kız kaçırmak için çok yetenekli ve cesur olmak lazım. Ancak kaçan kıza toplum nazarında çok iyi bakılmadığı için kaçma çok nadir görülür.

Bozkırlarda ağaç çok nadir bulunur bu yüzden onlar bazen dinî geleneklerin simgesi olabilirler.²²

Zalesskiy, Suyun Kazak bozkırlarında çok kıt bir kaynak olduğunu belirtirken en önemli nehirlerinin Sır Derya ve Emba olduğunu söylemektedir. Bozkırdaki nehirler arasında Emba, diğerlerinden lezzetli balık türleriyle de ayrılmaktadır. Bu balıklar genelde Hazar denizinden gelirler. Burada bozkırlının en büyük kabusu olan yangınlara da rastlanabilir. Yazın bütün otlar

²¹ Kazakların hayatları boyunca kutladıkları toylar hakkında bk. M.Uydu Yücel, "Kazak Türklerinin Günümüzde Kutladıkları Toylar" *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, S. 133, İstanbul, Ağustos, 2002, s. 201-217.

²² Zalesskiy Kazaklarda kutsal görülen ve üzerine bez ve çaput parçaları bağlanan bir ağacın resmini vermektedir ki bu ağacı ofort baskısı ile kendisi çizmiştir.

kurduğunda dikkatsiz atılan bir kıvılcım bütün bozkırı yakmak için yeterli olur.

Kazaklar için daha sonraki nesillere bırakılabilecekleri tek ve en önemli şeylerinin mezarlar olduğunu söyleyen Zalesskiy, mezarların üzerinde hiçbir yazının olmadığına dikkatleri çekerek, bunlara "*mola*" ya da "*tapa*" dediklerini belirtmektedir.

Bütün Kazak bozkırları neredeyse hemen hemen kurgan veya tepeler ile kaplıdır. Bozkır mezarları yerleşme yerlerine göre ayrı ayrı özelliklere sahiptirler. Bozkırın Ural'dan Aral denizine kadar olan kısmında mezarlar toprak balçıktan inşa edilmiştir. Zaman onları diğerlerinden daha çabuk yıpratır ve ortadan kaldırır. Mezarlar bu yöreye uygun bir şekilde yani kubbe veya Kazak çadırını andıran şekilde inşa edilir. Balçıktan yapılan mezar çok çabuk hazırlandığı için genelde defin günü hazırlanır. Bozkırın her tarafından toplanan Kazaklar, güçlerini birleştirerek mezarı hemen inşa ederler. Nitekim ölü için verilecek öğle yemeğine kadar tamamlanır. Balçıktan yapılan mezar-anıt güneşi gördüğünde hemen kurur ve bu güneşin sıcaklığı ona olağanüstü bir sertlik kazandırır. Bu sayede anıtlar uzun süre korunabilir. Ayrıca mezarı öyle bir şekilde inşa ediyorlar ki, istedikleri zaman ölen kimseyi içerisine oturur vaziyette defin etmeleri mümkün olabiliyor.

Zalesskiy bozkırda küçük tuzlu göllerin çok olduğunu ve bunlar arasında bir istisna teşkil eden ve kendisi tarafından da resmedilen, tatlı su ile dolu olan Calanaş gölünü misal olarak vermektedir.

Bozkırdaki develerin tek ve iki hörgüçlü olduklarını belirten Zalesskiy, Kazakların her zaman atı deveye tercih ettiklerini belirterek bunun sebebinin şöyle açıklamaktadır: «çünkü onlar arasında deveye sahip olmak deve attan daha pahalı olsa bile fakirlik alametidir».

Zalesskiy, bundan sonra bozkırın coğrafik özellikleri üzerinde durmaktadır. Bu bilgileri de özetleyerek şu şekilde verebiliriz:

Hazar denizi ve Ural'ın arasındaki bölgenin içinden bir tek dağlık kuşak geçmektedir. Bu dağlık kuşak Mugodjar'dır. Onlar Üst- Yurt'tan başlayarak Ural dağlarının kuzey batısına doğru ilerlemektedirler. Orada onları

birbirlerinden uçsuz bucaksız sahra ayırmaktadır. Bu dağların merkezine ki Üst-Yurt'a çok yakın bir yerde bulunmaktadır *Caman-Tav: Kötü Dağ* adını vermişlerdir. Sahrada herkes tarafından bilinen yani ünlü olan dağ silsilesine *Kara-Tav: Kara Dağ* denilir. Dağın zirvesine ise *Ayraktı* adını verirler. Bu dağlarda özellikle yabani şeftali, çilek gibi çeşitli meyveler yetişmektedir.

Bir Türk kavmi olan Peçenekler'de de sıkça görülen *Baranta*²³ âdeti kendisini *Barımta* adı altında Kazaklarda da göstermektedir. Barımta âdeti bir boyun veya bir köyün kendilerine düşman olarak gördükleri köylere, boylara atlarıyla gizlice giderek bunlara ait hayvanları kaçırmasıdır. Kazaklar bu şekilde "barımta" yapmaktan ve barımtaş olmandan övünerek büyük gurur duyarlar.

Zalesskiy bozkırın en kurak yeri olarak değerlendirdiği Üst-Yurt üzerinde bilhassa durmaktadır. Nitekim ona göre sahranın en misafirseven olmayan ve üzgün olan kısmı Üst-yurt'tur.

Zalesskiy, Hazar denizinin kuzey doğusunda bulunan Mangışlak'daki küçük bir körfez liman olan Novopetrovsk'den bahsederek buranın önemi üzerinde durmakta ve bu limanın zaman içinde Avrupa ve Orta Asya'yı birbirine bağlayan bir ticaret merkezi olacağına kesin gözüyle bakıldığını söylemektedir.

Zalesskiy Novopetrovskaya'ya uzak olmayan bir yerde bulunan mulla taş kayası (molla-taş kayası) veya keşiş denilen bir kayanın Kazaklar için önemini şöyle anlatmaktadır: Liman halkı, bütün kış boyunca hem Hazar'ın batı kıyısından haber alamadıkları için hem de bu dünyada olup biteni öğrenme arzusunda oldukları için, ilkbaharın gelmesini sabırsızlıkla beklerler. Sonunda ilkbahar gelir ve buzların erimesiyle "keşiş"ın üzerine çıkarak ufukta bir beyaz yelkenin görünmesini ve ondan haber almayı heyecanla beklerler.

Zalesskiy, bozkırda gördüğü ve molla kayasından çok da uzak olmayan bir yerde bulunan yüz kadar dut ağacını "mangışlak bahçesi" adı altında vermektedir. Zira uçsuz bucaksız bozkırda dut ağacının bulunması onu son

²³ Peçenekler'de sürüler için en büyük tehlike baranta'dır. Baranta bir zümrenin hayvanlarının diğer bir zümre tarafından alınıp götürülmesidir. Bu cins alınıp götürülme yalnız uzak bir düşman tarafından yapılmaz, benzer aynı zümreye mensup muhtelif uruğlarda birbirlerinin sürülerini alıp götürülebilirlerdi. Bk. A.Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul, 1937, s. 66.

derece şaşırtmıştır. Bu yüzden de bu yere kendisi bu ismi vermiştir. Daha sonra Mangışlak'daki derelerden bahsetmekte ve çobanların sürülerindeki koyunları su içmeleri için bu derelere getirdiklerini söylemektedir. Sürü bahsine girince de özellikle Kazak koyunları hakkında şu bilgileri vermektedir: Kazak koyunları özel bir türü temsil etmektedirler. Onlar hem uzun ve kuvvetli ayaklara hem de sıkı yünlere sahiptirler. Ayrıca yağ deposu gibidirler. Genç koyun ve kuzuların kuyruk yağları "kurgaşki" olarak adlandırılmakta ve oldukça değerli sayılmaktadır.

Zalesskiy bozkırda bazı evliyaların mezarlarına da rastlamıştır ki bunlardan bir tanesi de Hanfa-Baba'dır. Hanfa-Baba'nın adı Novopetrovski'ye 30 verst uzaklıktaki küçük bir dereye verilmiştir. Derenin bu evliyanın ismini taşıması Zalesskiy'i onun burada yaşamış olabileceği düşüncesine sevk etmiştir ki gerçekten de derenin kenarında ağaçlarla beraber onun yıkılmış evini bulmuştur. Hanfa-Baba'nın kutsal addedilmesinin sebebini ise onun saygı duyulan birisi olmasına bağlamaktadır. Nitekim Kazaklar ölümlerini kutsal birisinin yanına defnetme âdetini zaman içerisinde kazanmışlardır. Hanfa-Baba'nın evinin yakınlarında pek çok mezarın bulunmasının sebebi de bundan kaynaklanmaktadır.

Kazaklar arasında örfi olarak uygulanan kanunlar hakkında verdiği bilgiler ise son derece önemlidir ve bunlar şunlardır: "Eğer birisine zarar verilmiş veya cinayet işlenmişse bunun karşılığının ödenmesi veya cezasının çekilmesi gerekmektedir. Bu şekilde "kan parasına" veya "zarara karşılık ödenen paraya" Kazaklar "kun" demektedir. Sahranın her tarafında görülen uygulamalara göre bu "kun" genellikle koyun ile ödenmektedir.

Bir Kazak kendi karısını öldürürse bir yabancıyı öldürmüş gibi muamele görür. Kadın kocasını öldürürse ölümle cezalandırılır. Aynı durum babalarını öldürenler için de geçerlidir. Annesini öldüren bir Kazak ise yine bir yabancıyı öldürmüş gibi cezalandırılır. Çocuklarını öldürenler ise cezalandırılmaz. Bunun cezasının verilmesi Allah'a bırakılır. Kun'u ölen kimsenin en yakın akrabalarına vermek gerekir. Ancak onlar kun'u kabul etmeyip mahkeme isteme hakkına sahiptirler. Mahkeme kurulur ve mahkeme sonucunda genellikle her iki taraftan iki kişinin soğuk silahlarla yüz yüze düello yapması kararlaştırılır. Karşısındakini yaralayanlar ise yaranın çeşidine göre ceza alırlar. Görme, işitme

yeteneklerinin kaybedilmesi, elin, ayağın ve dişin kaybedilmesi hayatının kaybedilmesi ile eşdeğer görülür. Bu beş çeşit yaralamayı yapanlara beş kat daha fazla ceza verilir veya birisini öldürmüş gibi muamele görür. Ancak önce yaralı kimseyi tedavi ettirmesi gerekir. Yaralanma sonrası ölenlere ise seri cinayet işlemiş gibi ceza verilir. Kesilen her parmak için 100 koyun verilmesi gerekir. Hırsızlık yapan kimse çaldığı malı geri vermek ve kendi malından bey (burada bey ile boy'un beyi kastedilmektedir)'in²⁴ karar vereceği miktarda ceza ödemek durumundadır. Bu ceza dokuz ineğe eşdeğerdir. Bununla birlikte eşyaları çalınan kimse kendisine ödenen bu cezayı elinde tutamaz ve de akrabalarına veremez. Bunları üçüncü bir kişiye veya suçlunun bir akrabasına vermek zorundadır. Kavga ve hakaretler karşısında da küçük bir hediye verilmesi gerekir. Ancak bu hediyeyi hakarete uğrayan kimse kendisine alamaz. Bir başkasının karısını kaçıran Kazak bu kadını kocasına iade etmeye ve malvarlığının onda birini ceza olarak vermeye yükümlü tutulur. Eğer bir kadın kocasından kaçarak bir başkası ile yaşarsa, kocanın Bey'e başvurması üzerine karısı geri verilir. Bu durumda halka açık bir mahkemede kim suçluysa yargılanır. Ancak bu gibi durumlarda genellikle mahkemesiz çözüm ön plana çıkar. Çünkü hakarete uğrayan bizzat kendisi intikâmını alır. Kocasının ölümünden sonra dul kalan kadın, kocasının yakın akrabalarından birisiyle evlenmek zorundadır. Aynı durum, başlık parası henüz tam olarak ödenmemişken damadın ölmesi durumunda veya cinayetten dolayı sürgüne gönderilmişse de geçerli olur. Ancak yetişkin çocukları olan kadınlar böyle yükümlülüklerden muaftırlar. Kazaklar 15 yaş yetişkin olarak kabul ederler. Çocukların babası ölmüşse, ebeveynlik anaya geçer. Eğer her ikisi de ölmüşse en yakın akrabaya geçer".

Mangışlak'ta tepeler ve kereste kayaları ile birbirinden ayrılan çok sayıda dereelerin Apazir deresi şeklinde adlandırıldıklarını söyleyen Zalesskiy, burada yetişen ve Kazakların "yovşa" adını verdikleri keskin kokulu ve narin dallara sahip bir bitki türünden özellikle bahsetmektedir. Yine Apazir deresinde birkaç parça işlenmiş toprak görmenin mümkün olduğunu, Kazakların bu

²⁴ Hanlara, Bey denildiği gibi, davaları örf ve ananeye göre halleden hakimlere de bey <bey deniliyordu.

yerlere Hive'den getirdikleri mısır ve benzeri ürünleri ettiklerini ve bunlara "Djigura" dediklerini belirtmektedir.

Agaspeyar mezarlığı üzerinde özellikle duran Zalesskiy buradaki mezar taşları ve şekilleri için şunları söylemektedir: "Sahranın geleneklerine uygun olarak yapılan türbeler, yontulmuş taşlardan, çimentolaştırılmış çöl kumundan, çömlek ve kereste taşından yapılmaktadır. İyice şekle sokulmuş kereste taşlarıyla çevrilidirler. Türbelerin girişi çok alçak yapılmıştır ve girmek için iyice eğilmek gerekir. Ancak kapıları her zaman açıktır. İçlerinde yazısız sade mezar taşları bulunmaktadır. Bunlar burada defnedilen kişilerin ve âilelerin mezarlarını temsil ederler. Bu mezarların kime ait oldukları ise belli değildir. Taşlar çember şeklinde Arap nakışlarıyla süslenmişlerdir. Resimler öylesine güzel ve temiz yapılmıştır ki onlara bakarken keşke bunlar mermerden yapılmış olsalardı dersiniz Çok nadir olmakla beraber rastladığımız yazılar Tatarca²⁵ yazılmıştır. Relyefe benzetilerek yapılan bu işlemler güzel bir düşünceyi ifade ederlerken ustalıklı ellere şahitlik etmektedirler. Bütün bunlara rağmen atların, develerin, yayların hatta insanların çizilmiş olan resimleri kesinlikle barbar sanatını temsil etmektedirler. En önemli mezarlıklar Mangışlak'ta, Sır-Derya'nın kıyısında ve Ural ile Aral denizinin arasında, küçük bir nehir olan Turgay'ın kenarında bulunmaktadır. Özellikle Turgay'da bulunan mezarlık "Han suyek: Hanın kemikleri" olarak adlandırılır. Kazak rivayetlerine göre orada Mamay'ın²⁶ geçmişinin veya atalarının kemikleri bulunmaktadır.

Zalesskiy, Ak-Tau (Beyaz, Ak Dağ)'nın bir bağlantısı olan ve diğerlerinden daha farklı bir görüntü çizen Şir-Kale dağına da anlatmaktadır. Şir-Kale dağında bulunan ve adının *Dalisman* olduğunu söylediği evliyaya ait türbe üzerinde ise hasseten durmaktadır. Nitekim ona göre Dalisman'ın kutsallığını, çok sayıda deve kafatası veya arhar²⁷ boynuzundan yapılan kesmecikler de göstermektedirler. Dalisman'ın kim ve ne zaman yaşadığını

²⁵ Zalesskiy, birçok doğu dilini "Tatar" dili altında vererek büyük bir yanlış içerisine düşmüştür.

²⁶ Kıpçak başbuğlarından olan Mamay, Rusların Ryazan ve Nijegorodski Knyazlıklarıyla (Hanlıklar) yaptığı mücadelede onları büyük bir yenilgiye uğratmış ve Moskova'ya doğru ilerlemiştir. Ancak Moskova'yı alamamış ve ordusu Vojenin (1378) ve Don nehri kıyısında yapılan Kulikov meydan savaşında (1380) Ruslar tarafından büyük bir mağlubiyete uğratılmıştır.

²⁷ Arhar: Ak-Tav dağlarında karşılaşılan ve büyük boynuzları olan dağ koyunu çeşidine denilmektedir.

Kazakların dahi bilmediğini, ancak duvardaki yazılardan onun bir sultan olduğunun anlaşıldığını, Kazakların bu mekana çok saygı gösterdiklerini ve mucize kabul ederek koruduklarını, burada dua ettiklerini ve zor durumlarında yardım ettiğini kabul ettikleri bu evliyaya kurban kestiklerini söylemektedir.

Yine sahrada çok sayıda evliyanın mezarları bulunduğunu ve evliyaların genelde dindar kimseler olduklarını, yakınlarına yardım ettiklerini, hayır dolu bir hayat sürdürdüklerini, yüksek rütbeli kimseler olduklarını ve hiçbir zaman kırmız içmediklerini, sadece ayran içtiklerini belirtmektedir. Ancak Zalesskiy'e göre türbelerin içinde en güzel ve ünlü olanı kutsal Artıken'e ait olmalıdır. Yanında kızının mezarı bulunur ve bununla da ünlüdür. Kızının mezarı "kız-auliye" (kutsal kızın mezarı) olarak adlandırılır. Hemen yanında güzel bir ağaç, tepesinde ise kartal yuvası vardır. Mezarın etrafı taşlarla çevrilidir, ağaç da ise sayılamayacak kadar kumaş parçacıkları ve diğer şeyler asılıdır. Bu manzara kutsal ağaçta gördüğümüzün aynısıdır. Artıken'in kızı ile ilgili mevcut olan bütün bilgi, onun genç yaşta ölen bir bakire olduğudur.

Bundan sonra Zalesskiy önce Mangışlaktaki, Kara ve Ak-Tav dağlarının jeopolitik yapıları üzerinde durmakta sonrada Ak Dağ zincirinin doğu eteğinde bulunan Dolu Apa mezarlığından bahsetmektedir. Bunun da sebebi burada gördüğü üst üste konulmuş mezar taşlarını daha önce hiçbir yerde görmemiş olmasıdır.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, Zalesskiy verdiği bilgilerle bilerek veya bilmeyerek Türk kültürüne büyük bir hizmet etmiştir.

ABSTRACT

A TRAVELER AT EXILE: BRONISLOW ZALLESKY AND HIS WORK "THE LIVE IN THE STEPPE KAZAKH"

Bronislow Zallesky after imprisonment about his political idea, they sent him to an exile. In the exile he make acquaintance with T. Şevşenko whom is the leader of the national struggle of Ukraine. And under the auspice of him he learn the art

of painting. During the year of exile he make notted all of he live and saw in the steppe Kazakh. When he turn in Paris he publish this note in the name of "The Live in The Steppe Kazakh". In his work he explain the live of Kazakh Turk, the culture, the family, the marriage and how is the tent.

This work is very important for the history Turkish culture of 19. centuries.

Keyword : Exile, Paint, Kazakh Turks, Steppe, Live